

Citation:

K. Kuypers, Levensbericht H. Plessner, in:
Jaarboek, 1986, Amsterdam, pp. 205-207

Herdenking van

Helmuth Plessner

(4 september 1892 – 12 juni 1985)

door **K. Kuypers**

Na eerst in Freiburg twee semesters medicijnen te hebben gestudeerd, bracht een college van Von Kries over beweging en gewaarwording Plessner ertoe in Heidelberg zoölogie te gaan studeren. Een experimentele studie over de lichtzin van de zeesterren had een niet geringe invloed op zijn verdere geestelijke ontwikkeling, waarbij vooral de functie van de zintuigen een fundamentele betekenis kreeg.

In Heidelberg was het vooral Hans Driesch, in wie hij een leraar vond, die de verbinding van biologie en filosofie op een voor hem voorbeeldige wijze demonstreerde. Zijn eerste filosofische studie „Die Wissenschaftliche Idee. Ein Entwurf über ihre Form” in 1913 had hij dan ook aan Driesch gewijd. Tot een dissertatie in de zoölogie is het echter niet gekomen. De verschijning van Husserls „Ideen” in 1913 bracht hem ertoe naar Göttingen te verhuizen en daar met Husserl contact op te nemen en met hem te spreken over een vergelijking van het ik-begrip van de „Ideen” van Husserl met die van Fichte. Daartoe is het niet gekomen en hij volgde Husserl ook niet toen deze in 1916 naar Freiburg vertrok. Oorzaak hiervan was dat hij ontdekte niet voldoende af te weten van Kant om in staat te zijn de bedoelingen van Husserl voldoende te kunnen afgrenzen tegenover die van Kant. In Paul Hensel, een leerling van Windelband, vond hij tenslotte de geschikte promotor voor zijn in 1918 verschenen dissertatie getiteld: „Die Krisis der transzendentalen Wahrheiten im Anfang”.

In 1920 volgde daarop zijn Habilitationsschrift aan de in 1919 gestichte universiteit van Keulen en wel bij zijn inmiddels daar benoemde leraar Driesch. De titel van zijn Habilitationsschrift „Untersuchungen zu einer Kritik der philosophischen Urteilskraft” is zeer opmerkelijk. In de eerste plaats omdat deze namelijk inhoudt, dat Plessner in Kants „Kritik der Urteilskraft” een uitgangspunt had gevonden voor zijn gehele verdere wijsgerige, biologische en antropologische studies. In de tweede plaats zal het wel zelden gebeuren dat iemand zijn leven lang, in dit geval tot zijn negentigste jaar, aan de uitwerking en voltooiing van het thema van zijn Habilitationsschrift, heeft gewerkt. Dit werk is zelfs voor het eerst pas in zijn Gesammelte Schriften als deel 2 gepubliceerd. Aan de uitgave van zijn Gesammelte Schriften in 10 delen die in 1985 haar voltooiing kreeg, heeft hij namelijk zelf nog intensief kunnen deelnemen.

Dat juist Kants „Kritik der Urteilskraft” hem hierbij zo zeer heeft geïnspireerd, komt door de sleutelpositie, die dit werk bij Kant zelf inneemt, waarbij het vooral gaat om de functie van de zintuigen. Dit is voor Plessner zelf het uitgangspunt geworden voor zijn gehele verdere werk. „Die Einheit der Sinne” was het eerste ge-

schrift, waarin Plessner het thema van de zintuigen aan de orde stelde. Dit had als ondertitel: „Grundlinien einer Ästhesiologie des Geistes” (Bonn 1924). „Die Stufen des Organischen und der Mensch” (Berlin 1928, ³1975) sluit dan hierbij aan. Dit werk heeft als ondertitel: „Einleitung in die philosophische Anthropologie”. Deze toevoeging beoogt aan te geven dat het niet de bedoeling van dit werk was om in de trant van Darwin een evolutietheorie te ontwerpen, maar veeleer om het geheel eigene van de mens in een structureel vergelijkende analyse naar voren te brengen. Dit is de kern geworden van het gehele wijsgerige en wetenschappelijke onderzoek van Plessner. Aanvankelijk was hij met Kant van mening dat het onderzoek naar het wezen van de mens de eigenlijke fundamentele vraag van de gehele filosofie was. Dit was aanvankelijk ook de leidinggevende idee voor Plessner zelf. Het merkwaardige is nu dat hij later inzag dat dit niet zonder meer als de eigenlijke taak van de filosofie beschouwd dient te worden. Niettemin is voor hem persoonlijk het zich bezig houden met de wijsgerige antropologie het doel gebleven. Daarbij kon hij zowel zijn empirische en vakwetenschappelijke interesses (biologie en sociologie) als zijn wijsgerige aspiraties met elkander verbinden in een overigens veel bescheidener taakomschrijving van de wijsgerige antropologie zelf.

Dit geldt met name voor het in 1941 in ons land uitgegeven en wellicht meest bekende werk van hem over „Lachen und Weinen” eveneens van een ondertitel voorzien „Eine Untersuchung nach den Grenzen menschlichen Verhaltens” waarbij zich later een opstel over het „Lächeln” aansloot in een bundel voor Van der Leeuw in 1950, maar ook het artikel „Anthropologie des Schauspielers”. Het transcendente gezichtspunt van Kant, waarbij gevraagd wordt naar de voorwaarden, die de natuur dan wel de kennis in het algemeen mogelijk maken, heeft Plessner op een geheel eigen wijze zich toegeëigend in de filosofische antropologie. Daarin overheerst immers bij hem de vraag, aan welke voorwaarden voldaan moet zijn dat zulke typisch menselijke verschijnselen als lachen en wenen zich kunnen voordoen.

Steeds keert weer het grondmotief terug: het specifieke en wezenlijke van het menselijk gedrag zichtbaar te maken in een beschrijvende analyse. Met andere ogen het wezen van de menselijke natuur te doen zien, dat was het ideaal dat Plessner zich al vroeg stelde en dat hem dreef tot het centraal stellen van de wijsgerige antropologie in zijn gehele wetenschappelijke en wijsgerige werkzaamheid. Hij meende dit vooral te bereiken door het begrip excentrische positie in te voeren als kenmerkend voor de mens. Kenmerkend voor al het organische is volgens hem dat het in tegenstelling tot het anorganische steeds existeert vanuit een midden. Daarbij komt dan nog de voor het menselijk bestaan specifieke mogelijkheid, dat hij uit dit midden kan treden en zo de vraag naar zijn positie in het geheel van de werkelijkheid kan stellen en deze werkelijkheid tot thema van zijn denken en handelen maken... Hierdoor zag Plessner kans een geheel nieuwe kijk te geven op het menselijk bestaan. Door het begrip excentrische positie centraal te stellen meende hij zowel de eenzijdigheid te kunnen vermijden van de spirituele beschouwing van de mens als louter geestelijk wezen als die van de naturalistische, die de mens alleen ziet als behorend tot het dierenrijk en door evolutie voort geschreden tot zijn huidige positie.

De grondgedachte van zijn mensbeschouwing, die men ook als eindconclusie van zijn onderzoek kan stellen, brengt hij zelf aan het slot van zijn autobiografische inleiding in „Mit anderen Augen, Aspekte einer philosophischen Anthropologie” (Reklam, Stuttgart, 1982) tot uitdrukking: „Letzlich bleibt dem Menschen wie seine ganze Existenz auch die Bestimmung seiner Bestimmung aufgegeben”.

Het feit, dat Plessner in 1939 in Groningen tot gewoon hoogleraar in de sociologie en in 1961 tot ordinarius zowel voor sociologie als voor filosofie werd benoemd in Göttingen, waar hij ook in 1960/1961 rector is geweest, bewijst hoezeer hij kans heeft gezien zijn filosofische inzichten ook op het gebied van de nog jonge sociale wetenschap vruchtbaar te maken en zich gemakkelijk bewoog op het tussengebied „Zwischen Philosophie und Gesellschaft”.

Een kink in de kabel van deze veelzijdige carrière vormde de komst van het nationaal-socialisme in Duitsland in 1933 ten gevolge waarvan hij op grond van zijn joodse afstamming aan de universiteit van Keulen werd ontslagen. Evenals anderen zocht ook hij aanvankelijk een veilig heenkomen in Istanboel om echter al in 1934 door de universiteit van Groningen uitgenodigd te worden een privaatchocentchap aldaar te aanvaarden, dat in 1939 werd omgezet in een ordinariaat voor sociologie. Maar ook daar trof hem in 1943 opnieuw de banbliksem, ditmaal van de „Reichskommissar in den Niederlanden”.

Na de val van het Derde Rijk kon zowel Groningen als Göttingen hun erkenning en waardering van deze veelzijdige denker hervatten. Hij bekleedde nadien in Duitsland tal van eervolle functies en ontving menige onderscheiding.

Ondanks het feit dat Plessner ook in ons land zeer gewaardeerd werd, zoals blijkt uit de toekenning van een eredoctoraat door de Rijksuniversiteit in Groningen in 1964, bleef hij zich steeds verbonden voelen met de tradities van het Duitse cultuurleven. Het nationaal-socialisme dat hem tot twee keer toe ontsloeg beschouwde hij kennelijk als een totaal vreemde afdwaling. Ik vond slechts in het voor hem karakteristieke artikel over onmenselijkheid in de aanvang als terloops „de onmenselijke maatregelen van het Derde Rijk” als voorbeeld vermeld.

Het grootste deel van zijn leven is Plessner vrijgezel gebleven, eerst op vrij hoge leeftijd heeft hij door een huwelijk met een bij hem gepromoveerde leerling, Dr. Phil. Monika Plessner, het geluk van het huwelijksleven ervaren.